

Ivan Krastev

Határtalan utópiák

Egy évtizeddel ezelőtt Tamás Gáspár Miklós megjegyezte, hogy az Európai Unió gondolatának intellektuális alapját adó felvilágosodás szükség-szerű következménye az univerzális állampolgárság. Az univerzális állampolgárság azonban kétféleképpen valósulhat meg: vagy a szegény és diszfunkcionális országoknak kell olyan helyé válniuk, ahol érdemes állampolgárnak lenni, vagy Európának kell megnyitnia a határait mindenki előtt. Márpedig a közeljövőben a kettő közül egyikkel sem számolhatunk, de az is kérdéses, hogy egyáltalán valaha is megvalósul-e bármelyik. Napjainkban a világon számos kudarcos állam létezik, Európának pedig nemcsak nincs kapacitása arra, hogy megnyissa a határait, hanem a szavazói sem értenének egyet ezzel a lépés-

Az esszé első angol megjelenése: „Utopian dreams beyond the border”. In: *IWMpost* 117 (2016). Első német megjelenés: *FAZ*, 2016. márc. 1. © Eurozine.

sel. Európában tehát nem az a kérdés, hogy az Unió megerősítse-e a határait – nyilvánvalóan ezt kell tennie; a valódi konfliktus abban áll, hogy ezt erkölcsileg helyesnek tekinthetjük-e, illetve hogy miként tudjuk a legjobban segíteni a világ legvédtelenebb embereit.

A globális összevetés diktatúrája

Michigani Egyetem kutatói 1981-ben, amikor először végezték el Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálatukat, arra a meglepő eredményre jutottak, hogy egy nemzet boldogságát nem az anyagi jóléte határozza meg. Akkor a nigériaiak ugyanolyan boldogok voltak, mint a nyugatnémetek. Harmincöt év elteltével azonban egészen más a helyzet. A legutóbbi felmérés szerint az emberek többnyire pont annyira boldogok, mint az országuk GDP-je alapján az meg-

jósolható. A közbeeső időben az történt, hogy Nigériában is elterjedt a tévé és az internet, ami lehetővé tette az ottani fiatalok (és a világ más, szegényebb részein élő fiatalok) számára is, hogy szembesüljenek az európaiak életszínvonalával, azzal, hogy milyen iskolákba járnak a gyermekeik, és milyen kórházakban ápolják a betegeket. A globalizáció következtében a világ egyetlen faluvá zsugorodott, ám ez a falu diktatúrában – a globális összevetés diktatúrájában – él. Az emberek immár nem a szomszédal hasonlítják össze magukat, hanem a földkerekség legjobban szituált lakóinak életéhez mérik a sajátjukat.

Behálózott világunkban a migráció az új forradalom – nem a huszadik századi tömegek lázadása, hanem olyan huszonegyedik századi forradalom ez, amelyet a távozás vágya vezérel, és akik véghezviszik, azok nem ideológusok által megfestett jövőképből, hanem a világ másik feléről készült fotókból merítenek ihletet, amelyeket a Google Mapnek köszönhetően láttak. Ebből pedig radikális változás következhet. Az új forradalom sikeréhez nincs szükség ideológiára, politikai mozgalmakra, sem politikai vezetőkre. Ezért nem is kell meglepődni azon, ha a föld megannyi, nyomorban élő embere minden utópiánál vonzóbb lehetőséget lát abban, hogy átlépje az Európai Unió határát. Egyre többen gondolják úgy,

hogy a változás eszméje nem a kormány leváltásával valósítható meg, hanem azzal, ha egy másik országba költöznek.

A menekültek forradalmának aggasztó problémája az, hogy magában rejti az európai ellenforradalom lehetőségét.

Veszélyben a nyitott ajtó politikája

A háború és üldözések elől menekülők iránt hónapokkal ezelőtt tanúsított szolidaritás megannyi gesztusára elhomályosította mindezek ellenkezője: a dühödt szorongás miatt, hogy ugyanezek a menekültek veszélybe sodorják Európa jóléti modelljét és hagyományos kultúráját, és tönkreteszik a liberális társadalmainkat. Az iszlámtól, a terrorizmustól, a bűncselekmények elharapózásától való félelem és az ismeretlentől való szorongás az európai morális pánik alapja. Az európaiakat nem az eddig menedéket kérő, több mint egymilliós tömeg aggasztja, hanem egy olyan jövőkép, amely szerint az Európai Unió határait folyamatosan ostromolják menekültek vagy bevándorlók.

A németek többsége már a Kölnben történtek előtt elkezdett kételkedni a kormány „nyitott ajtó” politikájának helyességében. Angela Merkel kancellár egészen a legutóbbi időkig az Európai Unió magabiztos-

ságának és ellenállóképességének a szimbóluma volt, újabban azonban egyesek Gorbacsovhoz hasonlítva nemes, de naiv figuraként írják le, aki arra alapozta a politikáját, hogy „megoldjuk”, és ezzel egész Európát kockára tette.

A menekültválság rákényszerítette Európát arra, hogy szembenézzen a határok kérdésével. Fontos erőként jelent meg az európai politikában a fenyegetett többség, amely gyűlöli a „határok nélküli világot”, fél tőle, és azt követeli, hogy az Európai Unió világosan meghúzott és jól védett határokkal rendelkezzen. Ez a fenyegetett többség attól fél, hogy a külföldiek megszállják az országukat és veszélyeztetik az addigi életformájukat, továbbá meggyőződésük, hogy a jelenlegi válság a kozmopolita elit és a törzsi bevándorlók összeesküvésének következménye.

Vagyis a menekültválság úgy változtatja meg az európai politikát, és úgy fenyegeti az európai projektet, ahogy korábban sem a pénzügyi válság, sem az Oroszországgal való konfliktus.

Ha a pénzügyi válságról elmondhattuk, hogy adósokra és hitelezőkre osztotta Európát, és rést ütött Észak és Dél között, úgy a menekültválság újra megnyitotta a szakadékot Kelet és Nyugat között. Az a jelenség, aminek napjainkban tanúi vagyunk, a brüsszeli értelmezéssel ellentétben

nem a szolidaritás hiánya, hanem a különféle szolidaritások összeütközése: a nemzeti, etnikai és vallási szolidaritás konfliktusa az emberi mivoltunkból fakadó kötelezettségeinkkel. A menekültválság világossá tette, hogy Európa keleti részén épp azokat a kozmopolita értékeket, amelyeken az Európai Unió alapul, fenyegetésnek tekintik, miközben Nyugaton sokak számára pont azok a kozmopolita értékek jelentik az új európai identitás lényegét.

„Számomra nehezen érthető” – jelentette ki Joachim Gauck, német szövetségi elnök* –, „hogy pont azok a nemzetek, amelyek állampolgárai valaha maguk is politikai elnyomás alatt éltek, és megtapasztalták a szolidaritást, most megtagadják a szolidaritásukat az elnyomottaktól”.

A nemakarás koalíciója

Három évtizeddel ezelőtt a Szolidaritás Közép-Európa szimbóluma volt, a disszidens értelmiségiek pedig azt hirdették, hogy Kelet és Nyugat között az a különbség, hogy a Kelet őszintén hisz az Európai Unióban, míg a Nyugat csupán oda tartozik. Vajon miért idegenedtek el mára a közép-európaiak az Európai Unió alapvető értékeitől, és miért nem szolidárisak a mások szenvedéseivel?

* 2017. márc. 19. óta Frank-Walter Steinmeier a szövetségi elnök (*a ford. megj.*).

Nyugati szemmel a kelet-európaiak viselkedése nem attól botrányos, hogy a menekültek távoltartása végett készek kerítéseket húzni ott, ahol csak huszonöt éve rombolták le őket, hanem attól az állításuktól, miszerint „mi semmivel sem tartozunk ezeknek az embereknek”. Miközben Németországban a népesség csaknem tíz százaléka végzett önkéntes munkát különféle, a Kelet-Európában menedéket kérő menekültek megsegítésére indított kezdeményezésekben, addig a kelet-európaiakat szinte egyáltalán nem hatotta meg a menekültek tragédiája,* vezetőik kikeltek magukból a brüsszeli döntés miatt, amely elosztja a menekülteket az uniós tagállamok között. Robert Fico, Szlovákia miniszterelnöke például kijelentette, hogy az ő országa kizárólag keresztényeket hajlandó befogadni (azzal érvelt, hogy Szlovákiában nincsenek mecsetek, ezért muszlimoknak nincs ott semmi keresnivalójuk). A Lengyelországban kormányon lévő Jog és Igazságosság párt elnöke, Jarosław Kaczyński a menekültek befogadásának egészségügyi kockázatával riogatott, mondván, hogy ezek a tömegek ismeretlen és veszélyes betegségeket hozhatnak magukkal. Orbán Viktor szerint az Európai Unió erkölcsi kötelessége nem az, hogy a

* A valóban rendkívül erőteljes kelet-európai és magyar xenofóbiát némileg ellenpontozta a 2015 nyári civil segítő mozgalom (a ford. megj.).

menekülteknek segítsen, hanem az, hogy a saját polgárai biztonságát szavatolja. Míg a nyugat-európai országok többségében a menekültválság – szembeállítva egymással a nyitott ajtó politikájának szószólóit és bírálóit – polarizálta a társadalmat, addig Kelet-Európában a válság egyesítette az egyébként fragmentálódott, de a menekültekkel szemben csaknem egyöntetűen ellenséges társadalmakat. Az utóbbi években olyan ritka alkalom állt ezzel elő, amikor a kormányok azt mondják, amit az emberek döntő többsége gondol. És míg a németek megpróbálják értelmezni az együttérzés hiányát a kelet-európaiaknál, addig a kelet-európaiak amiatt értetlenkednek, hogy a németek, ha a görög cechet nem akarták állni, miért olyan segítőkészek a szírekkel és az afgánokkal.

Két tényezőt figyelembe véve különösen furcsának hat Kelet-Európa menekültekkel szemben tanúsított ellenszenvé: az egyik, hogy a huszadik század jórésztében a közép- és kelet-európai népek azzal voltak elfoglalva, hogy vagy ők vándoroltak ki, vagy bevándorlókról gondoskodtak. A másik, hogy a közép- és kelet-európai országok többségében jelenleg egyetlen szír menekült sem tartózkodik. 2015-ben összesen 169 menekült lépett Szlovákia területére, és közülük mindössze kilencen kértek menedéket.

Európában a kelet-nyugati megosztottság azonban nem a véletlen, és nem is a balszerencse műve. Megvanak ennek a maga gyökerei a régió történelmében, demográfiai viszonyaiban, a posztkommunista rendszerváltás csavarjaiban, ugyanakkor így ölt testet a globalizáció elleni népi lázadás is, amúgy közép-európai módra.

Történelmi okok

Közép- és Kelet-Európában van súlya a történelemnek, és a régió történelme igen gyakran ellentmond a globalizáció bizonyos ígéreteinek. Közép-Európa minden más európai régiónál inkább tisztában van a multikulturalizmus előnyeivel és árnyoldalaival is. Míg Európa nyugati felében a nem európai világgal való találkozás képét a gyarmatbirodalmi örökség alakította, addig a közép-európai államok birodalmak széthullásából és a rákövetkező etnikai tisztogatásokból születtek. Nyugat-Európa etnikai tájképe a tizenkilencedik században harmonikus volt, mint egy Caspar David Friedrich-tájkép, míg Közép-Európa ugyanekkor inkább egy Kokoschka-festményre hasonlított. A második világháború előtt Lengyelország multikulturális társadalom volt, ahol a népesség több mint egyharmadát németek, ukránok és zsidók alkották, a mai Lengyelország ezzel szemben a világ egyik leghomogénebb

társadalma, ahol a népesség 98 százaléka lengyel etnikumú. Közép-Európában sok állam számára az etnikai sokszínűség a két világháború közötti zavaros időkhöz való visszatérést jelenti. Az Európai Unió a nemzet francia, és az állam német fogalmára épül: az előbbi a köztársaság intézményeihez való hűséggel definiálja a nemzethez tartozást, az utóbbi pedig erős tartományokat és viszonylag gyenge föderációs központot jelent. A közép-európai államok ezzel szemben a franciáknak a központosított és mindenható állam iránti imádatát ötvözik a németek közös származásra és közös kultúrára alapuló állampolgárság-fogalmával.

Jacques Rupnik francia politológus szerint a közép-európaiakat azért hergelték fel annyira a menekültválság idején őket ért német bírálatok, mert épp a tizenkilencedik századi németektől vették át a nemzet mint kulturális egység eszméjét.

A posztkommunista rendszerváltás

Közép-Európa menekültekkel szemben mutatott haragja azonban nemcsak hosszú történelmében gyökerzik, hanem a posztkommunista rendszerváltás tapasztalataiban is. A kommunizmust és a liberális reformokat ugyanis mindent átható cinizmus követett. Közép-Európa az intézményekkel szembeni bizalmatlanság

világ bajnoka. A bevándorlók áradata és a gazdasági bizonytalanság réme miatt kelet-európaiak sokasága érzi úgy, hogy elárulták azt a reményüket, hogy az Európai Unió számukra a gazdasági fellendülés és a válságoktól mentes élet kezdetét jelenti.

Szegényebbek vagyunk a nyugat-európaiaknál, hogyan lehetne hát elvárni tőlünk a szolidaritást? Turistákkal kecsegtettek minket, nem menekültekkel. A turista és a menekült a globalizáció két arcának szimbóluma lett. A turista testesíti meg a globalizációnak azt a változatát, amit szeretünk. Az ideális világ kelet-európai képe tömören ez: jöjjenek a turisták és maradjanak távol a bevándorlók. A turista a jószándékú idegen. Idejön, költekezik, mosolyog, csodálattal adózik, aztán elmegy. Általa úgy kötődünk a nagyvilághoz, hogy ő eközben semmi problémát nem okoz nekünk. A menekült ezzel szemben, aki tegnap akár még turista is lehetett volna, a globalizáció fenyegető természetének szimbóluma. Idejön a nagyvilág összes bajával és nyomorával.

Demográfia

A demográfiai pánik különös módon a kelet-európaiak menekültekkel szemben tanúsított viselkedésének nagyon lényeges, mégis egyik legkevésbé tárgyalt tényezője. Közép- és Kelet-Európa legújabb történelme

során nemzetek és államok menetszerűen tűnnek el. Az elmúlt huszonöt év alatt a bolgárok tíz százaléka ment külföldre, hogy ott éljen és dolgozzon. Az ENSZ előrejelzése szerint 2050-ig Bulgária népessége várhatóan huszonnégy százalékkal csökken. Az „etnikai eltűnés” miatti félelem sok kelet-európai kis nemzetnél érzékelhető. A bevándorlók érkezése számukra a történelmi kijáratot jelzi, és az egyre súlyosabb egzisztenciális melankóliát csak tovább erősíti a közkeletű érv, miszerint az előregedő Európának szüksége van a bevándorlókra. Amikor a tévében feltűnik valamely település idős lakosai, amint a bevándorlók letelepítése ellen tiltakoznak elnéptelenedett, évtizedek óta egyetlen újszülöttel sem gyarapodó falujukban – a szív szakad meg, mind a két fél miatt: a menekültek miatt, de a magányos, idős emberek miatt is, akik végignézik, mint olvad el a saját világuk. Lesz-e még valaki, aki száz év múlva bolgár verseket olvas? A kommunisták által erőltetett szekularizáció ráadásul igen érzékennyé tette a közép- és kelet-európaiakat a keresztény identitás lerombolásának kockázata iránt. Manapság hívőnek sem kell lenni ahhoz, hogy valaki komolyan aggódjon a kereszténység és a keresztény kultúra közép- és kelet-európai jövője miatt. Nem árt szem előtt tartani azt sem, hogy Európában talán ezt a régiót fűzi a legbonyolultabb kapcsolat az iszlámhoz. Kétféle ország léte-

zik itt: olyan, mint Bulgária, amely a legnépesebb muszlim kisebbséggel rendelkezik Európában, és a muszlim világ határán terül el, illetve olyan, mint Szlovákia, ahol egyetlen mecset sincs. Bulgáriát és Szlovákiát – noha épp ellenkező okokból – egyaránt nagyon aggasztja, hogy a menekültek többsége muszlim vallású.

Kelet-Európában az együttérés hiányához a romák integrációjának kudarca is hozzájárul. A kelet-európaiak azért is félnek a külföldiektől, mert nem bíznak abban, hogy a társadalmuk és az államuk képes integrálni őket. Számos kelet-európai országban a romák nem csupán munkanélküliek, de alkalmazni sem lehet őket, mert nagyon korán kiesnek az iskolarendszerből, és nem sajátítják el a huszonegyedik századi munkaerőpiacon elengedhetetlen készségeket. A romaintegráció kudarca miatt vélik úgy a kelet-európaiak, hogy az ő országaik „nem képesek megoldást nyújtani”. Az a tény sem teszi nyitottabbá a kelet-európaiakat a menekültek integrációjának politikája iránt, hogy a nyugati munkaerőpiacon a kelet-európaiak, illetve az Ázsiából és a Közel-Keletről érkezők gyakran egymás versenytársai. A nyugat-balkáni országok állampolgárai talán mindennél erőteljesebben illusztrálják a jelenlegi válságot kísérő károkat: a Németországba egyre nagyobb számban érkező menekültek helyze-

tének kezelésére kidolgozott terv értelmében ugyanis őket hazaküldik, és reményük sem marad arra, hogy valaha is visszatérjenek az Unióba.

A kozmopolitizmussal szemben táplált harag

Végső soron azonban Kelet és Nyugat megosztottsága arra a mélyen gyökerező bizalmatlanságra vezethető vissza, amit Közép-Európa a kozmopolita szemlélettel szemben táplál. Ez a harag – amely sok tekintetben a Sztálin uralta Európa kozmopolitaellenes kampányának sikereire emlékeztet – jól tetten érhető az olyan nacionalista politikai vezetők egyre nagyobb támogatottságában, akiknek legfőbb erényei közé tartozik, hogy nem beszélnek idegen nyelveket, nem érdeklik őket az idegen kultúrák, és kerülik Brüsszelt.

Joseph Roth a két világháború között nagyrészt Európát járta, és szállodák előcsarnokaiban húzta meg magát, mert számára ezek a hotelek jelentették a régi Habsburg Birodalom maradványait, képeslapokat egy le-tűnt világból, ahol még otthon érezte magát. Egyes közép-európai értelmiségiek talán osztoznak Rothnak a birodalom kozmopolita szelleme iránt érzett nosztalgiájában, de a hétköznapi közép-európai állampolgárokra ez nem áll. Ők a nemzetállamukban érzik magukat komfortosan, és eredendően bizalmatlanok azokkal, aki-

ket Párizsba vagy Londonba húz a szívük, akik New Yorkban vagy Cipruson tartják a pénzüket vagy akik Brüsszel iránt lojálisak. Tony Judt szavaival „a kelet- és »közép«-európaiak identitása jórészt negatívumokból állt – nem orosz, nem ortodox, nem török, nem német, nem magyar és így tovább –, és a provincialitás esetükben a kezdetektől államalkotó mozzanat. Elitjeik kénytelenek voltak választani egy külső egység vagy eszme – az egyház, egy birodalom, a kommunizmus vagy, legújában, Európa – iránti kozmopolita lojalitás vagy a nacionalizmus és a helyi érdek szűkös horizontja között.” Olyan lapot nem osztanak, amely szerint valaki kozmopolita és egyszersmind „jó lengyel”, „jó cseh” vagy „jó bolgár”. Részben ez a mindennemű kozmopolitizmussal szemben megmutatózó, mélyen a múltban gyökerező gyanakvás, illetve a kommunizmus és az internacionalizmus közötti közvetlen kapcsolat magyarázza a közép-európaiak érzéketlenségét, amelyet a menekültválság idején tanúsítottak. Ebben a tekintetben a nácizmus és a kommunizmus öröksége jelentősen eltér egymástól. Ahogy a németek kozmopolitizmus iránti készítése a nácizmus idegengyűlölő örökségétől való szabadulást is jelentette, úgy azt is kijelenthetjük, hogy a közép-európaiak kozmopolitizmus-ellenessége legalábbis részben a kommunisták által erőltetett internacionalizmus okozta ellenérzésekben gyökerezik.

A kelet-nyugati megosztottság újabb kiadása

Vajon mekkora lesz a menekültválságra adott válasz nyomán kialakuló kelet-nyugati megosztottság jelentősége az Európai Unió jövőjére nézve? Vajon ez is elhalványul, ahogy elhalványult Donald Rumsfeld „régí” és „új” Európája, mihielyt az iraki háború kérdésében a közép-európaiak szembefordultak George W. Bush-sal, vagy elvezet egy kétosztatú Európai Unió kialakulásához? Lehetséges-e az európai szolidaritás, ha nincs szolidaritás a világ legvédtelenebb emberei iránt?

Közép-Európában ma sokan hangsúlyozzák, hogy Nyugat-Európában is erősödik a menekültellenesség, és azt állítják, hogy Európa immár nem megosztott, és csupán egyetlen választásnyira vagyunk az egységes Európától (ez akkor jön el, amikor Angela Merkel nem választják meg német kancellárrá). Ha már a németek is kiábrándultak a nyitott ajtó politikájából, a különbségeket nem lesz nehéz áthidalni. Közép-Európában a Nyugat hangulatváltozását sokan úgy értékelik, hogy a konok kelet-európai józanság diadalt aratott az álságos nyugati moralizálás fölött. Amikor a dán parlament egyhangúlag elfogadta az „ékszertörvényt”, az ehhez fűzött közép-európai kommentekből süttött a káröröm. (Ez a törvény azt mondta ki, hogy a kormány a menekültektől minden, 1000 eurónál valamivel

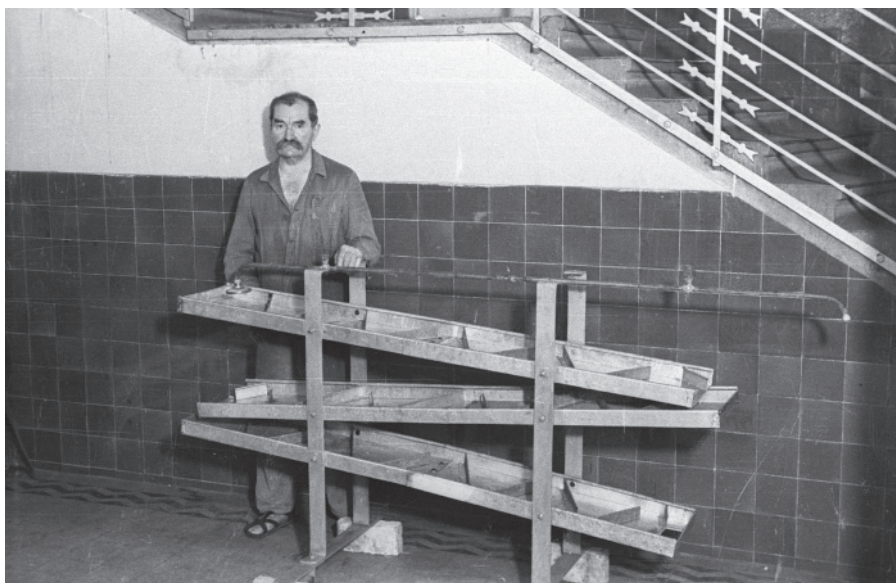
többet érő értéktárgyat elkoboz.) Ez lenne hát a nyugat-európaiak híres együttérzése?

Az a szakadás, amit a menekültválság az Unióban előidézett, paradox módon azzal járt, hogy hiába erősödtek fel Európa-szerte a bevándorlás-ellenes érzelmek, Nyugat- és Közép-Európa mégsem került közelebb egymáshoz. Sőt, csak jobban eltávolodtak. Hiába működőképes politikai szlogen a „Németország a németeké” vagy a „Bulgária a bolgároké”, az „Európa az európaiaké” nem vehető be a politikában. Megannyi konzervatív német számára – akik ellenzik azt az irányt, amerre a német társadalom tart – a románok és a bolgárok nem kevésbé idegenek, mint a szírek, ugyanakkor az Angela Merkel által képviselt integráció kozmopolita hí-

vei úgy vélik, hogy leginkább a törzsi szemléletű közép-európaiak akadályozzák az Európai Uniót a nyitott társadalom létrehozásában. A menekültek miatt kialakult szakadás sajnálatos módon megerősített minden olyan előítéletet, amit a Kelet, illetve a Nyugat korábban kialakított a másikról.

Ez a válság arra is rámutat, hogy az európai szolidaritás a felvilágosításban gyökerezik, elválaszthatatlan tőle. Abban a pillanatban, amikor a kelet-európaiak azt állították, hogy „nem tartozunk semmivel a menekülteknek”, Nyugaton sokan rájöttek, hogy ők sem tartoznak semmivel Kelet-Európának.

FORDÍTOTTA NAGY MÓNICA
ZSUZSANNA

© Fortepan, Krasznai Gyula